

ELŐSZÓ

A SZEGÉNYSÉG, EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA
FERGE ZSUZSA ÖRÖKSÉGE ÉS AKTUALITÁSA
(SZERKESZTETTE SZIKRA DOROTTYA, MISETICS BÁLINT ÉS HERKE BOGLÁRKA)
CÍMŰ KÜLÖNSZÁMHOZ

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.3.1>

2024 májusában felhívást tettünk közzé tematikus lapszámba való jelentkezésre. Olyan tanulmányokat vártunk, amelyek a 2024 áprilisában elhunyt, iskolateremtő szociológus Ferge Zsuzsa életművére építve, azt újragondolva foglalkoznak a „fizikai és társadalmi életesélyek” egyenlőtlenségeivel, valamint azok csökkentésének lehetőségeivel és akadályaiival. A tematikus lapszámba a széles értelemben vett társadalomtudományok – különösen a szociológia és a társadalomelmélet, a társadalom- és szociálpolitika, a társadalom- és eszmétörténet, az oktatáskutatás, a szociális munka – területéről fogadtunk olyan tanulmányokat, amelyek akár témájukban, akár az alkalmazott elemzési keretekben és fogalmakban kapcsolódnak Ferge Zsuzsa munkáihoz.

A LAPSZÁM TANULMÁNYAI

A lapszámban – a felhívásra érkezett összesen 20 absztraktból – végül hat tanulmány és két esszé kapott helyet, melyek három, Ferge életművében is központi szerepet játszó témakör köré szerveződnek. A tematikus felhívás mellett Ferge Zsuzsa több külföldi kollégáját is megkerestük, hogy rövid megemlékezéssel járuljanak hozzá a lapszámba. Wim van Oorschot, Adrian Sinfield és Göran Therborn röviden, személyes és szakmai perspektívából idézi fel Ferge Zsuzsa munkásságát és életútját. A tematikus szám így három tartalmi egységből épül fel: *Tanulmányok*, *Nézőpontok*, valamint a külföldi kollégák megemlékezései (*Reflections of International Colleagues*).

A *Tanulmányok* tematikai és módszertani szempontok szerint követik egymást. Éber Márk és Molnár György elméleti megközelítésű írásai után a témakörök szerint rendezett empirikus vizsgálatok olvashatóak. Elsőként Tóth István György, valamint Menich Nóra és Tausz Katalin társadalmi mobilitást és egyenlőtlenségeket elemző munkái, majd a szakpolitikai fókuszú tanulmányok: Husz Ildikó gyermekszegénységről, Árendás Zsuzsa, Messing Vera és Kende Ágnes óvodai intézményrendszerről, valamint Virág Tünde helyi fejlesztésekről, illetve a szociális munkások szerepéről szóló munkája.

A *Nézőpontok* rovat a nem lektorált írásokat gyűjti, amelyek tanulmányformától eltérő módon reflektálnak Ferge munkásságára. Itt szerepel Bass László, Darvas Ágnes és Farkas Zsombor a gyermekes családok szegénységének alakulását bemutató írása, valamint Tardos Róbert személyes hangvételű, a társadalmi egyenlőtlenségeket középpontba állító szakmai megemlékezése.

¹ ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Kutatóintézet.

² Főpolgármesteri Hivatal.

A továbbiakban a tanulmányok és esszék rövid ismertetése következik, kiemelve az írások Ferge Zsuzsa munkásságához fűződő kapcsolódási pontjait.

Éber Márk tanulmánya részletes áttekintést nyújt Ferge társadalmi egyenlőtlenségekre vonatkozó kutatói életművéről, külön figyelmet fordítva a Bourdieu munkásságával való intellektuális kölcsönhatásokra. E kapcsolódásokat a szerző a két kutató szakmai orientációját és életművét összevető, a Bourdieu által kidolgozott, majd Ferge által is alkalmazott habituselemzés keretében tárja fel. A tanulmány bemutatja kapcsolatuk legfontosabb előzményeit és élettörténeti hátterük meghatározó elemeit, valamint azokat az intellektuális és személyes kapcsolódási pontokat, amelyek jelentős hatást gyakoroltak Ferge pályájára és a magyar szociológia alakulására, különösen a társadalomszerkezet és az életesélyek egyenlőtlenségeinek vizsgálata és csökkentési lehetőségei terén. Éber rámutat a két kutató habitusában feltárt hasonlóságokra: politikai beállítódásukra és aktivitásukra, közös érdeklődésükre az életesélyek alakulása iránt, valamint arra a meggyőződésükre, hogy a származási és indulási különbségeket a társadalompolitikának és a népjóléti intézményeknek kell mérsékelniük.

Molnár György tanulmánya azt a kérdést járja körül, hogy az egyén miért választja olykor a függetlenség helyett a függő helyzetet. Elemzésében Amartya Sen tág értelemben vett szabadságfogalmára épít, amely a politikai szabadságon túl a pozitív szabadságokat is magában foglalja. Molnár három példa – a szabadság és biztonság viszonya a rendszerváltás utáni Magyarországon, a közfoglalkoztatás, valamint a létfenntartás küszöbén élő délkelet-ázsiai parasztgazdaságok – elemzésén keresztül mutatja be, hogy az egyén ténylegesen megélt szabadsága akkor is növekedhet, ha döntése következtében függetlensége csökken, viszont ezzel egyidejűleg mérséklődik a szegénysége, növekszik a létbiztonsága. A (lét)biztonság és a szabadság viszonyának Ferge munkáiban is meghatározó jelentősége volt, és Sen munkái fontos hivatkozási pontot jelentettek a számára.

Tóth István György tanulmányában többváltozós elemzésekkel vizsgálja a társadalmi előrehaladás és lecsúszás meghatározó tényezőit Magyarországon négy társadalmi-gazdasági periódusban: a stagnáló nyolcvanas évek elején, a rendszerváltás utáni átalakulás idején, a kilencvenes évek végének és a kétezres évek „megállapodott” társadalmában, valamint a 2010-es évek „munkaalapú társadalmában.” Az eredmények szerint az elért anyagi státusz egyre szorosabban kapcsolódik az iskolai végzettséghez, miközben a szülői háttér hatása nem lineárisan változott: először csökkent, majd ismét nőtt. Mind a négy vizsgált periódusban az anyagi előrejutást és lecsúszást elsősorban az iskolarendszer biztosította erőforrások és szakmai tudás határozták meg, valamint az, hogy mennyire sikerült mérsékelni a származási hátrányokat – éppen ezek a kérdések álltak Ferge mobilitással és társadalompolitikával kapcsolatos munkásságának középpontjában pályája kezdetén és összegző íásaiban is.

Menich Nóra és Tausz Katalin tanulmánya Ferge munkáira építve a fogyatékoság/akadályozottság és a társadalmi kirekesztettség közötti kapcsolatot vizsgálja két nógrádi településen. A kutatás adminisztratív adatokra, lakossági kérdőíves felmérésre, szakértői interjúkra és terepi megfigyelésekre támaszkodik. Eredményeik szerint a mindennapi tevékenységekben megjelenő akadályozottság nem magyarázható kizárólag az egészségi állapottal. Ugyanazon vármegyén belül is jelentős különbségek mutakozhatnak a társadalmi részvétel lehetőségeiben, attól függően, milyen társadalmi státuszú településről van szó. A szerzők – Ferge akadémiai székfoglalójához visszanyúlva – hangsúlyozzák, hogy a fogyatékoságot csak a tágabb társadalmi viszonyok összefüggésében lehet értelmezni. Az egymást erősítő egyenlőtlenségek hatásainak mérsékléséhez pedig komplex, több szektort átfogó társadalompolitikai megközelítésre van szükség.

Husz Ildikó tanulmányában a Ferge Zsuzsa szakmai vezetésével kidolgozott Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program (GYENP) megvalósulását elemzi. A program eredeti célkitűzéseit a GYENP és a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia dokumentumainak elemzésén keresztül tárja fel, míg a gyakorlati megvalósulást a parlamenti viták kormánypárti megszólalásai alapján értelmezi. A kutatás eredményei szerint Ferge társadalompolitikai szemlélete – főként helyi szinten – tovább él, ám az országos politikában fokozatosan elvesztette befolyását. A tanulmány rávilágít arra, hogy a gyermekszegénység ma is súlyos, rendszerszintű probléma, amelynek csökkentéséhez nem pusztán szakmai programokra, hanem következetes politikai akaratra és a gyermekjogokat, társadalmi egyenlőséget előtérbe helyező gondolkodásra is szükség van.

Árendás Zsuzsanna, Messing Vera és Kende Ágnes tanulmánya azt vizsgálja, hogy miként járul hozzá az óvoda intézménye a társadalmi határok újratermelődéséhez, különös tekintettel az etnikai és osztálydimenziókra. A tanulmány a Fergét is inspiráló Norbert Elias elmélete nyomán az óvoda mint intézmény civilizatorikus szerepét vizsgálja. Az óvodavezetőkkel, óvodapedagógusokkal és koragyermekkori intézményekben dolgozó szakemberekkel készített interjúk feltárják, hogy az óvodai nevelés gyakorlata középosztálybeli normákat közvetít – és elvárásokat támaszt – a társadalmi kirekesztettségben élő roma családok felé, miközben a szegénységet kulturális sajátosságokkal magyarázza. Az óvónők beszédében ugyanakkor világosan elkülönül az intézményi és a személyes hang. A kutatás eredményei arra utalnak, hogy az óvónők a „színvak” integráció megvalósításában nagyrészt magukra maradnak, s ebbe a módszertani tanácsstalansággal teli térbe szivárogoz be az óvónői „privát hang” – hol a többségi előítéletek, hol pedig az empátia hangján megszólalva.

Virág Tünde tanulmánya a szociális munkások többes szerepeit vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy szakmai elveiket milyen mértékben tudják érvényesíteni az egyéni felelősséget hangsúlyozó, kirekesztő állami szegénypolitika kontextusában. Ezzel kiemeli azokat a szerepösszeütközéseket, amelyekre Ferge is rámutatott a szegénypolitika visszasságairól és a szociális segítés funkcióiról szóló írásában. A tanulmány bemutatja, hogy a szociális munkások közvetítőként működnek a családok és a helyi hatalom között, ami állandó feszültséget kelt a szakmai normák és a mindennapi gyakorlat között. Tevékenységükben egyszerre jelenik meg a kontroll és a kreatív problémamegoldás: az önkormányzati döntéseket sokszor társadalmi tőkévé formálják, hogy kompromisszumokat kössenek vagy forrásokat szerezzenek a legszegényebb ügyfeleknek. Ez a helyzet a szociális munkások, az intézmények és az ügyfelek közötti kölcsönös függőségek összetett rendszerét hozza létre, miközben a helyi hierarchiák alapvetően változatlanok maradnak.

Bass László, Darvas Ágnes és Farkas Zsombor írása a gyermekek és a gyermekes családok helyzetének elmúlt tíz évben történt változásait elemzi a Ferge Zsuzsa vezetésével elkészített Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program céljait és szempontjait tekintve sorvezetőnek. A számos társadalmi és gazdasági indikátort áttekintő elemzés eredményei szerint országos szinten az adatok ugyan javulást mutatnak, ám a jövedelmi és területi egyenlőtlenségek metszetében ez nem érvényesül. A leghátrányosabb térségekben és a szegregátumokban élő gyerekes családok szegénységi kockázata nőtt, kilépési esélyeik romlottak, melyben jelentős szerep tulajdonítható a munkajövedelemmel nem (vagy csak alacsony munkajövedelemmel) rendelkezők részére is elérhető családtámogatások elértéktelenedésének. A hátrányos régiókban a munkalehetőségek gyakran alacsonyan bérezett közmunka vagy bizonytalan alkalmi/feketemunka formájában érhetők csak el. Emellett a gyerekek életkörülményei és az oktatás feltételei romlottak, a magas csecsemőhalandóság, koraszülések, alacsony újszülöttsúly, az alacsony tudásszint, a növekvő szegregáció és az iskolaelhagyás együttesen tovább nehezítik a szegénységből való kitörést.

Tardos Róbert írása személyes nézőpontból idézi fel Ferge Zsuzsa munkásságát a társadalmi egyenlőtlenségek kutatásában. Az Angelusz Róberttel közösen tartott 2010-es akadémiai előadásukat állítja a gondolatmenet középpontjába, amelyhez az eseményen szintén előadó Ferge is kapcsolódott, hasonló gondolatokat megfogalmazva. A tanulmány három nézőpontból – az erőforrások, a generációs különbségek és az ideológiai-politikai törésvonalak felől – vizsgálja a strukturális szakadékokat, és kísérletet tesz a társadalmi határvonalak kapcsolathálózati alapú kétdimenziós leírására. Az elemzés a vertikális és horizontális tagolódás együttes jelenlétét, valamint az egymást erősítő vagy gyengítő strukturális tényezőket vizsgálja, olyan problémákra irányítva a figyelmet, amelyek megértésében Ferge munkássága ma is alapvető támpontot jelent.

A tematikus lapszámmal Ferge Zsuzsa két tanítványának és munkatársának, a közelmúltban elhunyt Darvas Ágnesnek és Krémer Balázsnak az emléke előtt is tisztelgünk.